

Vid starten av Ölands folkhögskola finns bland »Riktlinjer och önskemål med avseende på undervisningens ordnande vid Ölands folkhögskola»: – »En liten *mjölkkningskurs* under lärarinnsans ledning blir nog ej heller ledsam. Skolköksuniform liksom en praktisk mjölkkningsdräkt förfärdigas naturligtvis i skolan under handarbetstimmarna. De hurtiga unga flickorna, klädda i rena och prydliga mjölkkningsdräkter, få nog snart klart för sig, att mjölkning uti en tidsenlig, ljus och välhållen ladugård ej är någon oangenäm och snuskig hantering, för vilken de behöva hålla sig för goda. De komma nog även i framtiden att hålla tummen på ögat på såväl far, bröder och make, så att inredningen och renhållningen i ladugården blir bättre än förut.»⁸

Hola folkhögskolas ladugårdsskötarkurs för kvinnor är en ovanlig satsning på utbildning av kvinnor till ladugårdsskötare med ansvar för allt arbete med kreaturen i ladugården plus mjölkbehandling, smör- och ostproduktion etc. *Hygienen* är viktig. »Vid renlighet lades stor vikt. Mjölkerskorna fingo tvätta händerna efter hvarje kos mjölkning. En gång hvarje vecka skurades ladugården och golf och krubbor kalkades.» – »Största möjliga renlighet var hufvudsaken vid alla arbeten i mjölkkammarerna.»⁹

Folkhögskolorna anordnar egna mejerier

Uppåt ett tiotal kvinnliga folkhögskolor startar egna mejerier.

Tärna folkhögskola under den entusiastiska Cecilia Bååth-Holmbergs ledning uppför 1908 en byggnad för husmodersskolan. »Strax efter växa nya byggnader upp, bl.a. *mejeri* och *växstuga*.»¹⁰ Fröken E. Nilsson undervisar i mejerihantering: »Separering dagligen. Kärning av smör 2–3 gånger i veckan. Beredning av ost: ca 50 st. av olika slag. Även camembertost har tillverkats. För att lära sig tillvarataga vasslan har varje elev kokt en à två mesostar. En kurs i mjölkning har även givits. Varje elev har praktiskt fått öva mjölkning. Instruktion har även meddelats av mjölkinspektör Lundman.»¹¹

Även Tornedalens folkhögskola har ett mejeri. Skolan anställer en examinerad mejerska och flickorna ägnar tio dagar åt turer i ladugården och mejeriet. De gör fettundersökningar och har »deltagit i beredning af hushållsost (helfet och halffet). Skolans rikhaltiga uppsättning af mejeriredskap har härvidlag kommit väl till pass.»¹² Vi ser här hur skolan följer med sin tid och är angelägen om god undervisning eftersom de har anställt en examinerad mejerska som låter flickorna lära sig det senaste inom mjölkhantering. Skolan har dessutom skaffat goda mejeriredskap.

Då skolorna anordnar egna mejerier är avsikten troligen i de flesta fall att »främja utvecklingen af s.k. *hemme-mejerier* på de orter, där andelsmejerier på

grund af lokala förhållanden eller andra omständigheter icke kunna upprättas.»¹³

Lokaler för mejerihantering kräver resurser som inte alla skolor har. Då Gotlands läns folkhögskola anordnar *praktisk mejerihushållning* på sommarkursen 1887 får de undervisning vid »i af handl. Bokström kostnadsfritt upplåten lokal, anordnad mindre mejerier lärjungarne turvis mellan 6–9 eller 10 fm hvarje dag lagt hand vid alla de göromål, som för smörberedning m.m. erfordrats;»¹⁴ Två år senare sker undervisningen i *praktisk mejerihandtering* av länsmejeristen G. af Wetterstedt »hvarvid Hemse ångmejeri af styrelsen välvilligt härför upplåtits.»¹⁵

Från Wermlands läns folkhögskola rapporteras: »Fröken Carin Lindborg å Upperud, hvars gård ligger endast 5 min. väg från skolan, har varit nog beredvilig och uppoffrande att ställa sin mjölk-kammare till skolans förfogande under juli månad.»¹⁶ Där har flickorna på mejerikursen mjölkat, fört provmjölk-ningsjournaler och gjort sådana arbeten »som i sammanhang med skötandet af en mjölk-kammare förekomma, såsom gräddsättning, skumning, kärning, smörberedning och rengöring m.m.»¹⁷

Då agronom Andersson, som lett mjölkbehandlingskursen räknar upp alla de redskap och apparater av nyaste konstruktion som inköpts får vi en inblick i hur industrialiseringen når ner i ladugården och mjölk-kammaren: »1 reform-(transport-)flaska, 1 Gussan-

ders mjölkbunke, 1 ostpress, 1 ostlyra, 1 ostgrepp, 1 centiliterglas för mätning af löpe, ost- och smörfärg samt 1 hektogramglas för mätning af salt. Under kursen hafva eleverna äfven haft tillfälle att närvara vid afprofning af den nyli-gen från ingenjör de Laval i handeln utkomna Colibri-separatoren, hvars fördelar framför andra handseparatorer synnerligast i den mindre hushållningen torde vara obestriddig.»¹⁸

En uppfattning om den starka kvin-notraditionen i de norrländska ladugårdarna får vi av Skelleftebladets reporter då han besöker Västerbottens läns i Degerfors folkhögskola: »Mjölkningen pågick, och tre vita huvuddukar skymtade fram mellan korna. 'Jaså, det är tre flickor, som mjölka?' fråga vi. – 'Nej, bara två.' – 'Men där är ju tre.' – I samma ögonblick reser sig den tredje vita huvudduken, och i det dess ägare går fram för att tömma mjölkspannen, visar sig under duken ett manligt ansikte och bakom förklädet ett par långa manliga ben. Också lantmannaeleverna få lära sig mjölka, och om de i början varit generade över den kvinnliga utstyrseln, äro de det åtminstone inte numera.»¹⁹

Kontrollassistenterna tågar in

Utvecklingen mot en ekonomisk, vetenskaplig och maskinteknologisk mjölk-hushållning banade väg för nästa förändring. Vi ser hur flickorna på de kvinnliga folkhögskolorna lär sig prov-

Colibri-separator från AlfaLaval. Wermlands läns folkhögskola, *Årsredogörelse* 1893–1894, s 18: »Under kursen hafva eleverna äfven haft tillfälle att närvara vid afprofning af den nyligen från ingenjör de Laval i handeln utkomna Colibri-separatorn, hvars fördelar framför andra handseparatorer synnerligast i den mindre hushållningen torde vara obestridlig.»

mjölka, föra journaler över mjölken, göra fettbestämningar och tillverka smör och ostar. De ekonomiska övervägandena vid mejeridriften började ta över och flickorna lärde sig använda de nya rönen. Men då mjölkkontrollföreningarna bredde ut sig anställde varje förening en kontrollassistent. Storbönderna och staten hade drivit på utvecklingen, det nya yrket fick en egen utbildning och med ett vetenskapligt förhållningssätt kunde männen bryta in i kvinnornas traditionella område i ladugården med mjölkning och smör- och ostberedning.

Leonard Holmström på Hvilans folkhögskola hade startat det första andelsmejeriet. Han är tidigt ute även när det gäller utbildning av *kontrollassistenter*. I oktober 1900 och maj 1901 anordnas en fyra månaders kurs för kontrollassistenter. Det är den enda i sitt slag, uppger skolan och utbildar unga män som ska arbeta i kontrollföreningar. För inträde krävs betyg från lantmanna- eller lantbruksskola samt att praktiskt deltaga i ladugårdsarbetet. Då lantmannaskolan avslutas den 15 april 1901 fick sex manliga elever plats som mjölkkontrollassistenter. På hösten anordnas kontrollassistentkurs på kvällarna i september och oktober och en kurs i maj 1902. 20 män får omedelbart anställning som kontrollassistenter.²⁰

Östergötlands folkhögskola skriver att »1907 och 1908 anordnades med statsunderstöd och under överinseende af K. Lantbruksstyrelsen en *kurs* för

utbildning av *kontrollassistenter*.»²¹ Det förefaller inte vara någon skillnad mellan södra och norra Sverige. Norrbottens läns folkhögskola är samskola med vinterkurs. Skolan anordnar redan första året 1901–02 kurs i husdjursskötsel och hemmamejeri för flickorna. Några år senare startar man första kursen för kontrollassistenter.²²

Jag har funnit femton skolor med kontrollassistentutbildning men de kan vara fler. Folkhögskolorna befann sig mitt i skeendet som innebar att män och kvinnor hade olika verkligheter: mäns arbete i det synliga offentliga livet gav dem högre anställningar och löner. Kvinnor befann sig fortfarande i den privata sfären inom familjen och arbetet som husmor, som också var deras yrke, var obetalt. I mejerinäringen hade kvinnor sedan lång tid kunnat tjäna egna pengar, både som husmödrar och dejour.

När det ekonomiska, vetenskapliga och maskinteknologiska synsättet gjorde insteg i mejerinäringen tog *männen* över. De hade ett *vetenskapligt förhållningssätt*, de var *maskinister* och de anförtroddes *ledningen* så snart *ekonomin* blev större. Kvinnornas erfarenheter och kunskaper från äldre tider passade inte in, de var inte gångbara längre. Industrialiseringens *storskalighet* hade nått även mejerihanteringen. Men fortfarande på 1930-talet kunde en man inte visa sig i ladugården i vissa norrländska bygder, så stark var den könsbundna traditionen.